

Een Romeins grafmonument te Werkhoven? II

In 1839 stootte boer de Bruin uit Werkhoven bij het ploegen op een stuk steen. Hij groef het uit en nam het mee naar huis. Het werd daar ontdekt door dhr. van Putten. Door hem kwam het stuk dr. Janssen, 'Conservator bij het Kabinet voor Archaeologie te Leijden', onder ogen. Deze determineerde het als een fragment van een Romeins grafmonument. Hij beschreef het in een artikel (I). (Deze en de volgende Romeinse nummers verwijzen naar publicaties, opgenomen in de literatuurlijst aan het einde van dit artikel.)

In 1844 werd, 'voor rekening van den lande', bij de vindplaats een opgraving verricht, waarbij onder andere nog vier fragmenten te voorschijn kwamen. Van deze nasporingen was tot op heden geen verslag bekend, anders dan een melding ervan in het Jaarverslag van het Museum over 1845 (II). Dr. Brunsting kon in zijn werk over Romeinse graftekens in Nederland (III) dan ook schrijven: 'Over de vondstomstandigheden zijn we dus slecht ingelicht'.

De vondsten werden gedaan in het gebied waar wij als archeologische werkgroep actief plegen te zijn. Toen we dan ook van de provinciaal archeoloog drs. van Tent, het verzoek kregen om medewerking te verlenen bij nasporingen naar de exacte vindplaats, werd onze belangstelling direct gewekt. We begonnen literatuur over de vondsten te verzamelen en verrichtten een veldonderzoek ter plekke, waarvan verslag werd gedaan ook in een artikel in Tussen Rijn en Lek in 1982 (IV). De conclusie van dit verslag was dat de vindplaats aan de hand van de tot dan toe beschikbare gegevens niet exact aan te geven was. Naar onze mening kwamen drie percelen in ongeveer gelijke mate als vindplaats in aanmerking, waarbij auteur een lichte voorkeur had voor het perceel kadastraal bekend als Gemeente Werkhoven, sectie C 176.

Naar aanleiding van de lezing van dit verslag,

maakte mevr. T. Springer-Stam mij attent op een inventarisatie van het archief Janssen, gepubliceerd door het R.O.B. (V), waarin een opgravingsverslag vermeld stond over opgravingen te Wijk bij Duurstede en Werkhoven in 1844. Door bemiddeling van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, met name door de hulp van dhr. Schumacher, kwamen we in het bezit van copieën van dit verslag. Het bleek het concept te zijn van een verslag aan de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken over de opgravingen (VI). Het was moeilijk leesbaar door de vele veranderingen en doorhalingen, maar het verschaftte ons veel - tot dan toe niet bekende - bijzonderheden over de opgraving te Werkhoven.

Daar het om een concept ging, besloot ik na te gaan of het origineel ook nog ergens in een archief aanwezig was. En dat was zo! Het lag gewoon op het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. Na bijna 140 jaar vergetelheid krijgt het verslag (VII) nu dan eindelijk de aandacht die het verdient. De publicatie ervan is tevens bedoeld als een posthume hommage aan dr. Janssen.

Hoewel in het rapport verslag gedaan wordt van de opgravingen te Wijk bij Duurstede én Werkhoven, is voor dit artikel alleen het gedeelte over de opgravingen te Werkhoven (VII, blz. 14-21) opgenomen:

'Ontdekkingen te Werkhoven

Daar het door gevondene overblijfselen tot zekerheid gebragt was, dat de Romeinen te Utrecht en het nabij gelegen Vechten, onder Bunnik, aanzienlijke etablissementen en tempels gehad hadden, en men bij het verder zuidelijke Wijk mede niet onbelangrijke sporen van Romeinsche aanwezigheid ontdekt had, was het te vermoeden, dat op plaatsen tusschen Wijk en Vechten aan denzelfden Krommen Rijn gelegen, aan den ouden weg van Wijk op Utrecht, als Cothen en Werkhoven, te eeniger tijd ook Romeinsche overblijfselen zouden ontdekt worden. Een toeval bragt die voor eenige jaren het eerst te Werkhoven aan het licht.

Dit dorpje moet de opmerkzaamheid van den vreemde-

ling vooral boeijen, door derzelfs fraaijen en welbe-
waarden tufsteen en kerktoren, een dier in ons vader-
land zeldzame overblijfselen der Romanische bouworde
uit de XII^e eeuw, en hoedanige tufsteen torens, of
ook slechts muren, bij ons te land doorgaans ten be-
wijs strekken, dat die plaatsen zeer vroegtijdig be-
woond en bebouwd zijn geweest, en derzelve Christelijke
Kapellen of Kerken uit puinhopen van Romeinsche en oud-
Frankische constructies zijn opgerezen.

In het jaar 1839 werd op een akker genaamd de Zure
maat, en toebehoorende aan den WelEdelgeb. Heer J.F. de
Beaufort te Utrecht, door den pachter de Bruin, onder
het ploegen, een groot brok kalksteen ontdekt, uitge-
graven en bij zijne hoeve nedergelegd. Eene bezigtiging
van dien steen, in den winter van het jaar 1842, over-
tuigde mij, dat het een gedeelte van een Romeinschen
gedenksteen was, vermoedelijk grafsteen, van zeldzaam
beeldwerk en relief voorzien. Ik gaf daarvan verslag,
in het Utrechtsche Tijdschrift voor Geschiedenis, Oud-
heden enz., van Utrecht, IX D. 1 St. bl.109 en volgg.
dd. 27 Dec. 1842, onder vermelding, dat de vinder van
den steen verzekerd had, dat op dienzelfden akker nog
een grootere steen onder de aarde bedolven lag, en in
de hoop, dat men daarnaar eerlang in het belang der
wetenschap een nader onderzoek doen zou, iets, hetwelk
mijne toenmalige middelen niet meer veroorloofden, en
men (sic) ook veilig aan de sedert jaren te Utrecht
gevestigde commissie tot onderzoek van Provinciale
Oudheden meende te kunnen overlaten. Toen ik nu echter,
gedurende mijne jongste nasporingen bij Wijk, vernam,
dat er nog geen nader onderzoek omtrent den steen te
Werkhoven had plaats gevonden, en mijne middelen eene
proefneming daarmede gedoogden, verzocht ik van den
eigenaar des akkers voornoemd, vergunning om er eene
ontgraving in te bewerkstelligen en de mogelijk te
vinden voorwerpen, nevens den vroeger opgegraven steen,
in het belang der wetenschap, voor het Museum alhier
mede te nemen. Ik ontving daarop van ZWEG. een wel-
willend en toestemmend antwoord, evenwel onder de be-
denkelijke voorwaarde, dat ik ten aanzien van het

medenemen der voorwerpen herwaarts, de goedkeuring der Provinciale Commissie van Oudheden te Utrecht, vooraf te verwerven had. Ik riep deze laatstgenoemde persoonlijk bij den heer Secretaris dier Commissie in, ten gevolge waarvan ZEd. mij die mondeling schonk, zich tevens verantwoordelijk stellende voor de goedkeurende stem zijner twee overige medeleden.

De Zure maat bestaat uit zeven langwerpige vierkante akkers, in de lengte van het Oosten naar het Westen gelegen nabij den linker oever van een ouden arm des Rijns, en ten Westen door een' ouden weg, den achterdijk genaamd, begrensd. Om den verborgen steen terug te vinden, liet ik dezen akker op onderscheidene plaatsen peilen, waarvan het gevolg was, dat men eindelijk op steenen stiet, die naauwelijks 0.5 el onder de aarde liggen konden. Op deze plaats liet ik nu de aarde omstreeks 4 el in het vierkant weg graven, ten einde de steenen, die men althans van beeldwerk voorzien vermoeden mogt, niet te beschadigen, eene werkzaamheid, die wegens den velen sneeuw en regen en het spoedig opborrelende welwater bezwaren in zich had. Intusschen werd de aanhoudende werkzaamheid met gewenste gevolgen bekroond.

Men vond van lieverlede brokken tufsteen en zandsteen, ter diepte van 0.2 el tot 0.5 el onder de oppervlakte, die vervolgens bleken, de blokken kalksteen welke zich nu opdeden, als het ware te bedekken. Ter diepte namelijk van 0.5 el vond men een blok gelen kalksteen, langwerpige vierkant van gedaante, van het Westen naar het Oosten overgebogen en de breedte van 1, de hoogte van 0.375, en de dikte van 0.25 el hebbende.'

Vervolgens geeft dr. Janssen een minutieuze beschrijving van de gevonden fragmenten. Deze beschrijving (VII, blz. 17-20) is hier wegens de daarvoor benodigde ruimte, weg gelaten. Voor een beschrijving van de fragmenten raadplege de geïnteresseerde lezer b.v. (IV), waarin als bijlagen de bronnen, genoemd onder (I) en (III) opgenomen zijn. Dr. Janssen vervolgt daarna aldus (VII, blz. 20):

'Te betreuren zou het zijn, zoo men niet te eniger tijd de ontbrekende delen, waarvan er zeker met opschriften zijn voorzien geweest, terug vond. Ofschoon ik vruchteloos, hoewel slechts gedurende éénen dag, den akker met het peilijzer heb laten onderzoeken, ofschoon het niet onwaarschijnlijk ware, dat de ontbrekende deelen reeds tot kalk gemalen zijn - eene omstandigheid, waaraan men de verminking of het verlies van vele Romeinsche gedenksteen en in ons land verschuldigd is -, zoo blijft er toch tot het weder ontdekken dier deelen nog hoop over, want:

1. Is de akker nog niet genoegzaam, noch niet op alle plaatsen, onderzocht; terwijl het mogelijk was, dat de ontbrekende deelen zich op een' anderen akker bevonden.
2. Zijn op dezen akker, op dezelfde diepte als de beschreven steenen, houtskolen gevonden, en heeft de heer van Putten, huisonderwijzer te Hardenbroek op denzelven een ovaal gepolijst steentje van plasma* gevonden, oogen-schijnlijk bestemd om in te graveren en ongetwijfeld Romeinsch, omdat na den tijd der Romeinen niet meer in plasma gewerkt is; waaruit blijkt, dat deze akker verschillende bewijzen van Romeinsche tegenwoordigheid heeft opgeleverd, en dat hij daarom te eer ook de ontbrekende deelen van onze steenen nog kan bevatten, zijnde het althans volgens die bewijzen min waarschijnlijk, dat de ontbrekende deelen op eene verwijderde plaats te zoeken zouden zijn.

De buitengewone grootte der steenen en de zeldzaamheid van het beschreven beeldwerk, zullen zeker tot aandrang strekken, om geene pogingen tot nader onderzoek te verzuimen, waartoe het te denken is, dat de Prov. Utrechtsche Commissie, wegens derzelve nabijheid, bijzonder werkzaam zal wezen.

De Conservator bij het
Museum van Oudheden te Leijden,
L.J.F. Janssen.'

* Een zeer gezocht donker groen chalcedoon dat men uiterst glad kan polijsten (Summa encyclopedie dl.16, blz. 46).

Later onderzoek van de fragmenten, waarover dr. Brunsting (III) gepubliceerd heeft, wees uit dat de gevonden fragmenten waarschijnlijk geen deel hebben uitgemaakt van een gedenksteen - zoals dr. Janssen vermoedde - waarvan er onder andere enige uit Vechten bekend zijn, maar eerder van een graftempeltje, zoals er een te Trier teruggevonden is. Omdat dr. Janssen echter geen melding maakt van funderingssporen, zijn er nog steeds geen duidelijke aanwijzingen dat er op de Zure Maat inderdaad zo'n bouwwerk gestaan heeft.

Dr. Janssen verstrekt door zijn rapport een paar tot nog toe onbekende gegevens betreffende de vindplaats. In een volgend artikel ben ik van plan na te gaan in hoeverre deze bij kunnen dragen tot een exactere plaatsbepaling dan tot nu toe mogelijk was.

Anton van Schip

Literatuur waaraan in het artikel gerefereerd wordt:

I. L.J.F. Janssen 'Over een' Romeinschen steen, in het jaar 1839 te Werkhoven opgegraven', in: Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht, 1843, Deel 9, 1e stuk, blz. 109-113.

II. Jaarverslag Museum van Oudheden te Leijden over 1845, het gedeelte onder het hoofd: 'Romeinsche oudheden', 2e alinea; in: Nederlandse Staatscourant, 1846 nr. 42.

III. H. Brunsting 'Romeinse grafpeilers in Nederland', in: Antiquité Classique XVII, blz. 73-77.

IV. 'De Zure Maat onder Werkhoven. Een Romeins grafmonument te Werkhoven?' - Verslag van een bronnen- en terreinonderzoek -. Werkgroep Historische Kring 'Tussen Rijn en Lek', Dec. 1981. Tevens verschenen als artikel onder de titel 'Een Romeins grafmonument te Werkhoven?' in: Tussen Rijn en Lek, jrg. 16 (1982), nr.1, blz. 9-52.

V. G.M.C. Kramer-Clobus, 'L.J.F. Janssen (1806-1869): an inventory of his notes on archaeological findspots in the Netherlands', in: Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, jrg. 28 (1978), blz. 441-544.

VI. L.J.F. Janssen, Rapport over de jongste oudheidkundige ontgravingen en onderzoekingen bij Wijk bij Duurstede en elders, op last der Regering, volgens Koninklijk Besluit d.d. 1844 n^o . Archief Janssen. Vlg. Berichten R.O.B., 28 (1978) p. 537; Wijk Rapport 313q blz. 14-27. Bibliotheek der RU Leiden, Studiezaal Westerse Handschriften.

VII. L.J.F. Janssen, Rapport wegens de oudheidkundige ontgravingen en onderzoekingen bij Wijk bij Duurstede en te Werkhoven bewerkstelligd, op last der Regering volgens Koninklijk Besluit 's Gravenhage d.d. 29 Januarij jl. N^o 57. Algemeen Archief Den Haag, BiZa Onderwijs 25 Maart 1844, n^o 82.

Aanvulling bij 'De kapel van Driebergen'

De hierna volgende noot ontbrak tot onze spijt in de weergave van dit artikel in ons vorige nummer:
26. Hinsbergen, Bronnen dl.II, blz.169 e.v. en 192 e.v.